6.7. ЗОБОВ'ЯЗАННЯ З НАБУТТЯ, ЗБЕРЕЖЕННЯ МАЙНА БЕЗ ДОСТАТНЬОЇ ПРАВОВОЇ ПІДСТАВИ

1. Поняття

Зобов'язання з набуття або збереження майна без достатньої правової підстави називають також:

КОНДИКЦІЙНИМИ ЗОБОВ'ЯЗАННЯМИ
або
зобов'язаннями з **БЕЗПІДСТАВНОГО ЗБАГАЧЕННЯ**.

Основне правило ст. 1212 ЦК України:

особа набула майно
АБО
зберегла його у себе
↓
за рахунок іншої особи
↓
БЕЗ достатньої правової підстави
↓
зобов'язана повернути це майно потерпілому.

Так само майно потрібно повернути, якщо:

правова підстава спочатку існувала,
але **ЗГОДОМ ВІДПАЛА**.

2. Основні норми

Глава 83 ЦК України складається лише з чотирьох основних статей:

Стаття	Що регулює
1212	підстави виникнення кондикційного зобов'язання
1213	повернення майна в натурі / його вартості
1214	доходи від майна, погіршення майна, необхідні витрати, проценти
1215	майно, яке не підлягає поверненню

Формула

1212 → ЧОМУ повернути
1213 → ЩО і ЯК повернути

1214 → ДОХОДИ / ВИТРАТИ / ПРОЦЕНТИ
1215 → ЩО НЕ ПОВЕРТАЄМО

3. Правова природа

Це:

ПОЗАДОГОВІРНЕ ОХОРОННЕ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ.

Його мета:

не покарати набувача,
а усунути необґрунтоване майнове переміщення.

Верховний Суд підкреслює: обов'язок повернути безпідставно набуте або збережене майно сам по собі не є заходом цивільно-правової відповідальності; ключовим є факт безпідставного збагачення, а не вина набувача.

4. Сторони зобов'язання

Сторона	Хто це
Набувач	особа, яка безпідставно набула або зберегла майно
Потерпілий	особа, за рахунок якої відбулося набуття / збереження

Схема

ПОТЕРПІЛИЙ
↓ втрачає майно / не отримує належного
↓
НАБУВАЧ
↑ отримує майно / зберігає свої кошти
↓
виникає обов'язок ПОВЕРНУТИ.

5. Три умови виникнення зобов'язання

Необхідно встановити одночасно:

1. НАБУТТЯ або ЗБЕРЕЖЕННЯ майна
+
2. ЗА РАХУНОК іншої особи
+

3. ВІДСУТНІСТЬ достатньої правової підстави
або її подальше відпадіння.

Цю триелементну конструкцію послідовно застосовує Верховний Суд.

6. «Набуття» і «збереження» — не одне й те саме

Набуття майна	Збереження майна
майнова маса особи реально **збільшилася**	особа уникнула витрати, яку мала б понести
отримала чужі гроші	безоплатно користувалася чужим майном
отримала річ	не заплатила за фактичне користування землею
їй помилково перерахували кошти	інша особа виконала її обов’язок

Приклад набуття

Банк помилково:

перерахував А 50 000 грн замість Б
↓
А **набув** 50 000 грн.

Приклад збереження

Особа:

користувалася комунальною земельною ділянкою
без оформленої оренди
↓
не сплачувала орендну плату
↓
зберегла у себе кошти.

Такий приклад прямо кваліфікується судовою практикою як безпідставне збереження майна за ст. 1212 ЦК.

7. Що означає «за рахунок іншої особи»?

Повинен існувати майновий зв’язок:

збагачення набувача
↕
відповідає майновій втраті / неотриманню майна потерпілим.

Наприклад

А помилково платить Б 20 000 грн
↓
майно А ↓ 20 000
майно Б ↑ 20 000.

Або:

Б користується землею А без оплати
↓
Б зберігає кошти
↓
А не отримує належну плату.

8. Відсутність достатньої правової підстави

Правова підстава може випливати з:

договору / іншого правочину

- закону
- акта органу влади
- судового рішення
- іншого юридичного факту, передбаченого цивільним законодавством.

Якщо така підстава є:

збагачення НЕ є безпідставним.

Верховний Суд виходить із того, що чинний договір або інший правочин є належною правовою підставою набуття майна.

9. Два варіанти безпідставності

Варіант 1 — підстави не було від початку

Наприклад:

помилково перерахували гроші не тій особі.

Правова підстава:

❌ ніколи не існувала.

Варіант 2 — підстава була, але відпала

Наприклад:

сплачено аванс за договором
↓
договір припинився / розірваний
↓
правова підстава утримувати невикористаний аванс зникла.

Формула

НЕ БУЛО ПІДСТАВИ
або
ПІДСТАВА ВІДПАЛА
→ ст. 1212.

10. Хто винен — загалом неважливо

Ст. 1212 прямо передбачає:

глава 83 застосовується незалежно від того, чи безпідставне набуття / збереження виникло через:

- поведінку набувача;
- поведінку потерпілого;
- поведінку третьої особи;
- подію.

Отже

ВИНА ❌ не є необхідною умовою виникнення обов’язку повернути майно.

11. Приклад помилки самого потерпілого

А:

сам помилково ввів неправильний номер рахунку
↓
гроші отримав Б

↓
Б не мав правової підстави їх отримувати.

Те, що:

помилився сам А,

не усуває:

обов’язку Б повернути кошти.

12. Головний тест: чи є чинний договір?

Схема

МІЖ СТОРОНАМИ Є ДОГОВІР?

НІ
↓
перевіряємо ст. 1212.

ТАК
↓
чи отримане передбачене цим договором?

ТАК → застосовуємо договірні норми.

НІ / підстава відпала → може застосовуватися ст. 1212.

13. Договір і ст. 1212

Загальне правило Верховного Суду:

якщо майно отримане на виконання **чинного договору**,
це не є безпідставним набуттям.

Тому:

порушення договору
≠ автоматично ст. 1212.

Спочатку треба застосовувати:

спеціальні договірні способи захисту.

14. Приклад – ст. 1212 НЕ застосовується

Договір поставки:

продавець мав поставити 100 одиниць товару
↓
поставив 80
↓
покупець сплатив за 100.

Якщо ЦК для цих відносин передбачає:

спеціальний договірний механізм повернення переплати,

застосовуємо:

відповідні норми про поставку / купівлю-продаж,

а не автоматично ст. 1212.

Саме субсидіарний характер ст. 1212 підкреслює Верховний Суд.

15. Коли ст. 1212 може з’явитися після договору?

Якщо правова підстава:

скасована

- визнана недійсною
- припинилася
- змінилася так, що більше не охоплює отримане
- або майно отримане поза межами договору,

можливе:

кондикційне повернення.

16. Ст. 1212 має субсидіарний характер

Це одна з найважливіших тез.

КОНДИКЦІЯ
= загальний «резервний» механізм повернення необґрунтованого збагачення.

Вона застосовується:

якщо відповідні відносини не врегульовані більш спеціальним цивільно-правовим інститутом.

Верховний Суд характеризує главу 83 саме як механізм для відносин, пов’язаних із безпідставним збагаченням і не врегульованих спеціальними інститутами.

17. Ч. 3 ст. 1212 — де глава 83 застосовується додатково

Положення про безпідставне збагачення застосовуються також до вимог про:

№	Вимога
1	повернення виконаного за недійсним правочином
2	витребування майна власником із чужого незаконного володіння
3	повернення виконаного однією зі сторін у зобов’язанні
4	відшкодування шкоди особою, яка незаконно набула / зберегла майно

Тобто глава 83 може діяти

самостійно
або
СУБСИДІАРНО разом зі спеціальними інститутами.

18. Кондикція vs реституція

Кондикція	Реституція
ст. 1212–1215	ст. 216
безпідставне збагачення	наслідок недійсності правочину
може існувати без правочину	обов’язково пов’язана з недійсним правочином
загальний субсидіарний механізм	спеціальний наслідок недійсності
повернення безпідставно отриманого	взаємне повернення виконаного

Важливо

Ст. 1212 прямо дозволяє застосовувати главу 83:

до повернення виконаного за недійсним правочином.

Зокрема, у практиці ВС глава 83 використовується, коли за недійсним правочином фактично виконання здійснила лише одна сторона.

19. Кондикція vs віндикація

Віндикація:

власник
↓
вимагає повернути
індивідуально визначену річ
↓
від незаконного володільця.

Кондикція:

особа
↓
вимагає повернути
майнове збагачення
↓
отримане без правової підстави.

Віндикація	Кондикція
речово-правова	зобов’язально-правова
ст. 387–388	ст. 1212–1215
конкретна річ	майно / гроші / збережена вартість
захист права власності	усунення безпідставного збагачення

Ч. 3 ст. 1212 дозволяє субсидіарне застосування правил глави 83 і до витребування майна власником.

20. Кондикція vs делікт

Кондикційне зобов’язання	Деліктне зобов’язання
ст. 1212	ст. 1166 та ін.
у набувача є приріст / збереження майна	у потерпілого є шкода

вина загалом не потрібна	вина за загальним правилом має значення
повернути збагачення	відшкодувати шкоду
мета — відновити майновий баланс	мета — компенсувати завдану шкоду

Велика Палата ВС спеціально наголошувала на цій різниці.

---

21. Чи є повернення безпідставного збагачення «відповідальністю»?

У вузькому сенсі:

❌ НІ.

Обов’язок:

повернути те, що особа без достатньої підстави отримала / зберегла,

має:

відновлювальний, а не каральний характер.

Тому

добросовісний набувач теж може бути зобов’язаний повернути основне майно.

Добросовісність впливає:

на окремі додаткові наслідки,

але не завжди усуває:

основний обов’язок повернення.

22. Що саме може бути безпідставно набутим?

Поняття «майно» охоплює, зокрема:

речі

- гроші
- інші майнові цінності

- у відповідних випадках майнові права
- економічну вигоду від збереження власних коштів.

Найтиповіший об’єкт спору:

ГРОШІ.

23. Ст. 1213 – основний спосіб повернення

Перше правило:

набувач повинен повернути безпідставно набуте майно
В НАТУРІ.

Приклад

Безпідставно отримав:

автомобіль → повернути автомобіль;

100 мішків певного товару → повернути відповідне майно.

24. Якщо повернення в натурі неможливе

Тоді:

відшкодовується **ВАРТІСТЬ МАЙНА**.

Коли визначається вартість?

НА МОМЕНТ РОЗГЛЯДУ СУДОМ СПРАВИ ПРО ПОВЕРНЕННЯ МАЙНА.

Це прямо випливає зі ст. 1213.

Пастка

ціна на момент набуття — ❌ не загальне правило.

25. Алгоритм ст. 1213

МОЖНА ПОВЕРНУТИ РІЧ?

ТАК → повернення **В НАТУРІ**.

НІ
↓
відшкодувати **ВАРТІСТЬ**
↓
на момент розгляду справи судом.

26. Ст. 1214 – доходи від майна

Набувач повинен відшкодувати:

усі доходи, які він:

ОДЕРЖАВ
або
МІГ ОДЕРЖАТИ

від майна.

Але не за весь час автоматично.

Початок:

момент, коли набувач
ДІЗНАВСЯ або МІГ ДІЗНАТИСЯ,
що володіє майном без достатньої правової підстави.

27. Приклад з доходами

А безпідставно отримав квартиру Б.

Спочатку А обґрунтовано вважав:

що квартира належить йому.

1 березня:

А достовірно дізнався, що правової підстави немає.

Після цього:

здавав квартиру за 20 000 грн / місяць.

Б може вимагати:

відповідні доходи з часу, коли А дізнався / мав дізнатися про безпідставність.

28. Погіршення майна

З того самого моменту:

коли набувач дізнався або міг дізнатися про безпідставність,

він відповідає також:

за допущене ним **ПОГІРШЕННЯ МАЙНА**.

Формула

ДІЗНАВСЯ ПРО БЕЗПІДСТАВНІСТЬ
↓
доходи + відповідальність за погіршення.

29. Необхідні витрати набувача

Баланс інтересів працює і в інший бік.

Набувач має право вимагати від потерпілого:

відшкодування **НЕОБХІДНИХ ВИТРАТ**
на утримання майна.

Період:

від часу, з якого він зобов’язаний повертати доходи.

Наприклад

Безпідставний набувач:

був змушений оплатити необхідний аварійний ремонт даху будинку,

щоб:

майно не було знищене.

Такі необхідні витрати:

можуть підлягати компенсації.

30. Не всі витрати компенсуються

Ст. 1214 говорить саме про:

НЕОБХІДНІ ВИТРАТИ.

Отже:

розкішний ремонт
декоративне переобладнання
витрати «для комфорту»

≠ автоматично необхідні витрати.

31. Безпідставно одержані гроші

Ч. 2 ст. 1214:

у разі безпідставного одержання або збереження **ГРОШЕЙ**

нараховуються:

ПРОЦЕНТИ ЗА КОРИСТУВАННЯ НИМИ
за правилами ст. 536 ЦК.

Важливо

Це:

проценти за **користування чужими коштами**.

32. А що з 3 % річних та інфляційними втратами?

Окремо ст. 625 ЦК регулює:

відповідальність за прострочення грошового зобов'язання.

Велика Палата Верховного Суду виходить із того, що при простроченні повернення безпідставно отриманих грошей застосовується ч. 2 ст. 625:

індекс інфляції

- **3 % річних**, якщо інший розмір не встановлений договором або законом.

Не плутати

Ст. 1214 + 536	Ст. 625
проценти за користування чужими грошима	наслідки прострочення грошового зобов’язання
користування коштами	несвоєчасне повернення
спеціальна норма глави 83	загальна норма про прострочення

33. Ст. 1215 — коли безпідставно отримане НЕ повертається

Це дуже важливий виняток.

За певних умов не повертаються:

заробітна плата

- прирівняні платежі
- пенсії
- допомоги
- стипендії
- відшкодування шкоди здоров’ю / у зв’язку зі смертю
- аліменти
- інші кошти, надані фізичній особі як **ЗАСІБ ДО ІСНУВАННЯ**.

34. Але потрібні ТРИ умови

Такі виплати не повертаються лише якщо:

1. виплата проведена ДОБРОВІЛЬНО
+
2. НЕ БУЛО рахункової помилки платника
+
3. набувач був ДОБРОСОВІСНИМ.

Формула

ЗАСІБ ДО ІСНУВАННЯ

- ДОБРОВІЛЬНО
- НЕМАЄ рахункової помилки

- НЕМАЄ недобросовісності
  ↓
  НЕ ПОВЕРТАЄМО.

35. Приклад – пенсія

Пенсійному фонду помилково здалося, що пенсіонеру належить певний розмір пенсії.

Виплата:

проведена добровільно;

арифметичної помилки не було;

пенсіонер подав достовірні дані і був добросовісним.

Тоді:

надміру виплачена сума за загальним правилом **не повертається**.

Цей підхід підтверджений практикою Верховного Суду.

36. Що таке рахункова помилка?

Рахункова / лічильна помилка:

помилка саме в **АРИФМЕТИЧНИХ ПІДРАХУНКАХ**.

Наприклад:

20 × 500 помилково порахували як 20 000.

Але:

неправильне юридичне тлумачення закону
або неправильне визначення права на виплату

не обов’язково є:

рахунковою помилкою.

Верховний Суд визначає рахункову помилку саме як помилку під час арифметичних підрахунків.

37. Хто доводить рахункову помилку / недобросовісність?

Судова практика виходить із презумпції:

правильності здійсненого розрахунку

- добросовісності набувача.

Тому:

рахункову помилку
або
недобросовісність отримувача

повинен довести:

ПЛАТНИК, який вимагає повернення коштів.

38. Коли соціальна виплата все ж повертається?

Варіант 1

Платник:

допустив рахункову помилку.

Варіант 2

Отримувач:

діяв недобросовісно.

Наприклад:

подав неправдиві відомості

- приховав істотні обставини
- усвідомлював відсутність права на виплату.

→ захист ст. 1215 може не застосовуватися.

39. Інше майно також може не підлягати поверненню

П. 2 ст. 1215:

не повертається й **інше майно**,
якщо це прямо встановлено законом.

Тобто

перелік ст. 1215 не зводиться лише до зарплати / пенсій.

40. Виконання після спливу позовної давності

Окрема важлива цивілістична ситуація:

боржник добровільно виконав зобов’язання:

після спливу позовної давності.

Він:

не має права вимагати виконане назад

лише тому, що:

під час виконання не знав про сплив позовної давності.

Логіка

саме зобов’язання не припинилося;

припинилася можливість примусового судового захисту за заявою про давність.

Отже:

це не звичайне безпідставне збагачення.

41. Дострокове виконання чинного зобов’язання

Так само:

боржник виконав чинне зобов’язання раніше строку
↓
правова підстава все одно існує.

Тому:

ст. 1212 не застосовується лише через те, що виконання було достроковим.

42. Добровільна передача без обов’язку: принцип добросовісності

Судова практика також враховує:

venire contra factum proprium — заборону суперечливої поведінки.

Якщо особа:

точно знала, що нічого не повинна

- свідомо і добровільно передала кошти
- створила в іншої сторони розумне очікування, що передача остаточна,

а потім:

вимагає гроші назад,

суд може враховувати:

принцип добросовісності та заборону суперечливої поведінки.

Це вже більш складна судово-практична пастка

43. Типові випадки ст. 1212

Ситуація	Ст. 1212?
Помилковий банківський переказ	✅
Подвійна помилкова оплата	✅
Отримання грошей без договору	✅ за наявності інших умов
Правова підстава згодом відпала	✅
Користування землею без оформленої оренди	✅
Невикористаний аванс після відпадіння підстави	✅ можливо
Чинний договір прямо передбачає отримання коштів	❌

Порушено чинний договір, для якого є спеціальний спосіб захисту	зазвичай ❌
Недійсний правочин	глава 83 може застосовуватися субсидіарно
Витребування майна власником	глава 83 може застосовуватися субсидіарно

---

44. Користування землею без договору — класичний кейс

Власник будівлі:

фактично користується земельною ділянкою громади
↓
право оренди не оформлено
↓
орендну плату не сплачує.

Правова конструкція:

не обов’язково «збитки»
↓
користувач **ЗБЕРІГ** кошти, які мав би платити за землю
↓
ст. 1212.

Велика Палата ВС прямо кваліфікує такі відносини як кондикційні.

45. Помилковий переказ — алгоритм

А хотів перерахувати 30 000 грн Б
↓
помилково перерахував В
↓
між А і В договору немає
↓
В отримав 30 000 грн
↓
за рахунок А
↓
підстава відсутня
↓
В зобов’язаний повернути 30 000 грн.

Вина В:

не потрібна.

46. Підстава відпала — алгоритм

А сплатив Б 100 000 грн
↓
на момент платежу була правова підстава
↓
згодом ця підстава припинилась
↓
Б більше не має права утримувати відповідну суму
↓
виникає обов’язок повернути її за ст. 1212, якщо немає спеціальнішого механізму.

47. Недійсний правочин — алгоритм

виконання за правочином
↓
правочин недійсний
↓
первинно дивимося **ст. 216 — реституція**

↓

якщо ситуація не повністю охоплюється реституцією
↓
субсидіарно можуть діяти
ст. 1212–1215.

48. Кондикція і відповідальність — ще раз

Основний обов’язок

повернути безпідставне збагачення
≠ санкція за вину.

Додаткові наслідки

доходи

- погіршення
- проценти

- наслідки прострочення

можуть:

збільшувати обсяг майнового обов’язку.

49. Позовна давність

Для вимог із безпідставного збагачення:

спеціального загального строку глава 83 не встановлює.

Отже, за загальним правилом:

ЗАГАЛЬНА ПОЗОВНА ДАВНІСТЬ — 3 РОКИ,

якщо інше не випливає зі спеціальної норми.

Початок перебігу визначається:

загальними правилами ЦК про момент, коли особа дізналася або могла дізнатися про порушення свого права та порушника.

50. Не плутати з позовною давністю за недійсністю

Якщо ст. 1212 використовується:

субсидіарно у складнішому правовідношенні,

потрібно перевірити:

чи немає спеціального правила щодо початку / строку давності для основної вимоги.

Тобто

«ст. 1212 = завжди автоматично три роки від дня платежу» — ❌.

51. Основна схема теми

ЧИ Є ЗБАГАЧЕННЯ?
↓

набув майно
або
зберіг свої кошти

↓

ЗА РАХУНОК ІНШОГО?

↓

Є ПРАВОВА ПІДСТАВА?

ТАК → ст. 1212 за загальним правилом ❌

НІ → ст. 1212 ✅

БУЛА, АЛЕ ВІДПАЛА → ст. 1212 ✅

↓

Є СПЕЦІАЛЬНИЙ СПОСІБ ЗАХИСТУ?

ТАК → спочатку спеціальна норма

НІ → кондикція

↓

ПОВЕРНЕННЯ

натура → якщо неможливо → вартість

-

доходи / проценти / погіршення
− необхідні витрати.

52. Ключові статті

Стаття	Формула
1212	безпідставно набув / зберіг → поверни
1213	натура → неможливо → вартість
1214(1)	доходи + погіршення − необхідні витрати
1214(2)	гроші → проценти за ст. 536
1215	засоби до існування за 3 умов → не повертаються

536	проценти за користування чужими коштами
625	прострочення грошей → інфляція + 3 % річних